

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

Інститут історії України

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавничарада:

Борис ПАТОН – голова
Льобомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
• Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЦЕНКО
Омелян ПРИЦАК • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ – головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ – заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ – відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО • Іван БУТИЧ
Сергій БІЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРІГ • Валерій СМОЛІЙ • Ольга ТОДІЙЧУК
Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 4

Книга I

Серія

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТВОРИ

(доба Української Центральної Ради
березень 1917—квітень 1918)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2007

ББК 63.3 (4 УКР)
Г91

*Випущено на замовлення Державного
комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою «Українська книга»*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Упорядник: Світлана ПАНЬКОВА

Автори передмов: Владислав ВЕРСТЮК, Світлана ПАНЬКОВА

Автори коментарів: Олена БОЙКО, Світлана ПАНЬКОВА

Мовна редакція текстів М.Грушевського
та пояснення слів: Варвара ШУЛЬГА

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-499-4 (т. 4, кн. I)

- © Інститут української археографії
та джерелознавства імені М.С.Грушевського
НАН України, Інститут історії України, 2007
- © Коментарі, автори, 2007
- © Видавництво «Світ», дизайн та художнє
оформлення, 2007

РОЗДІЛ II

ІНФОРМАЦІЙНІ СТАТТІ, ПРОМОВИ,
ЗВЕРНЕННЯ ТА ПРИВІТАННЯ
(травень 1917 р.—квітень 1918 р.)

РОЗМОВА З ПРОФЕСОРОМ М.С.ГРУШЕВСЬКИМ [ЩОДО ПРИХОДУ НІМЕЦЬКИХ ВІЙСЬК НА УКРАЇНУ (березень 1918 р.)]

Професор М.С.Грушевський сказав на наші запитання.

В німецьких політичних кругах було здавна бажання, щоб Україна відокремилась в самостійну, сильну державу. Вони вважали се корисним для Німеччини. Під час війни німецьке правительство заходило через інструкторів вчити воєнопонених — українців*, що попадали до них, усвідомляти їх з національного боку й підготовляти з них українські полки, котрі могли б після війни стати в обороні України. Се діялось без порозуміння і волі українських політичних провідників*, бо вони стояли за мирне полагодження української справи в Росії; хотіли, щоб Росія перетворилась у федерацію. Але німці думали, що мирно українська справа не розрешиться, і їх сподівання справдились.

Ні кадети та октябристи, що правили Росією в перші місяці після революції*, ні російські соціалісти-революціонери* Керенського не хотіли дати прав Україні, не хотіли щиро піти по дорозі федерації, як то радили і добивались українці. А коли владу в Росії захопили більшовики, вони захотіли силоміць задавити нашу українську вільність, знищити Центральну Раду і наново підбити Україну під Росію, почали з нами війну та стали здобувати Київ, щоб не дати нам довести до миру з Німеччиною та Австрією.

Тоді українське правительство і мусило пригадати собі ті українські полки з воєнопонених, що формувались в Німеччині. Воно рахувало, що обійдеться з своїм військом з поміччю сих українських полків* і галицьких січових стрільців*, котрих хотіло дістати з Галичини. Але виявилось, що полки з воєнопонених можуть прийти за який місяць, а Австрія не похочувала давати стрільців і взагалі під впливом свого громадянства спочатку зовсім відмовлялась від допомоги*. Тим часом треба було спішити з очищенням України від більшовиків, щоб настав лад і не пропала весна для роботи на полі.

І от правительство наше побачило себе змушеним прийняти поміч від Німеччини, котру та, бажаючи помогти Україні якомога скорше стати на ноги, пропонувала з самого початку, не жадаючи за се ніякої нагороди. Зараз по підписанні трактату правительство наше попросило німецьке правительство подати своє військо на Україну*, і за кілька день, в перших днях лютого, воно було подане.

В інтересах Німеччини, щоб Україна була самостійна і сильна*, і вони помагають нам для сього.

Військо їм потрібно самим, і тому їх полки зістануться тільки доти, доки вони будуть потрібні нашому правительству для очищення України. Їм наказа-

но не грабувати, не кривдити української людності, бо німецьке правительство хоче, щоб між Україною і Німеччиною були відносини щирі й дружні, і щоб українська людність дивилась на німців, як на своїх приятелів. При кожній німецькій частині мусять бути українські комісари і переводчики; на місцях, де німцям чогось треба, вони повинні звертатись через них до місцевих наших установ. Треба тільки, щоб ці установи були в порядку і помагали німцям мати все їм потрібне, дорогою законною, за гроші, а якби де сталась від німців кривда, давати знати нашим властям.

У статті М.Грушевський намагається усвідомити нові можливості, що відкрив для України її незалежний статус. Під вогнем і бурею він розумів випробування, які долав український рух у своїх стосунках з центральною російською владою. Поступ української справи завжди залежав від волі Тимчасового уряду, російського політичного клімату. Автор пригадував, як часто виникали конфліктні ситуації, що загрожували українській справі цілковитим знищенням. І тепер Україна вповні відчувала наслідки цього зв'язку, адже російська революція втягнула Україну у кривавий вир громадянського протистояння. Щоб усе це подолати і зберегти найдорожче — самостійність і незалежність українського народу, — голова УЦР закликав до об'єднання всі свідомі і віддані інтересам батьківщини сили.

с. 110 ...великодній всеукраїнський з'їзд уже пройшов під загрозою розгону "штинками революційної армії" — йдеться про конфлікт між УЦР та російською демократією Києва напередодні Всеукраїнського національного конгресу 6—8 квітня 1917 р. Тоді нарада соціалістичних російських партій безпідставно звинуватила Центральну Раду в прагненні оголошити Всеукраїнський національний з'їзд Установчими зборами та ввести явочним порядком автономію України. При цьому голова Київської ради робітничих депутатів П.Незлобин заявив, що це удар у спину революції і на всякі спроби переведення такої автономії в життя революційна демократія відповість багнетами. 3 квітня на спільне засідання Ради об'єднаних громадських організацій Києва, рад робітничих і військових депутатів та інших організацій був запрошений провід УЦР (М.Грушевський, В.Винниченко, Д.Антонович, Д.Дорошенко, Ф.Крижанівський) для роз'яснень. Попри негативне ставлення більшості присутніх до української справи, М.Грушевському вдалося переконати їх, що Національний конгрес не буде оголошувати себе Установчими зборами. Він має на меті інше завдання — консолідувати український рух, затвердити Центральну Раду як керівний орган цього руху тощо (Грушевський М. Спомини // Київ. — 1989. — № 9. — С. 115—119).

...багато разів стояла під загрозою катастрофи. Під час корніловщини і під час більшовицького повстання... — йдеться про заколот ген. Л.Корнілова (25—30 серпня 1917 р.) — спробу правих (консервативних) політичних сил встановити військову диктатуру, яка виявилася невдалою. За умови встановлення військової диктатури українська, навіть "куца автономія" була б скасована, а Центральна Рада розпущена. Так само, якби спроба Тимчасового уряду скинути більшовиків і повернути собі владу в країні (заколот Керенського—Краснова) була вдалою, вона б завершилася встановленням диктатури та ліквідацією всіх демократичних інститутів.

...як конфлікт з правительством з приводу організації Ген[ерального] секретаріату, з приводу інструкції, з приводу Українських Установчих зборів... — див. коментарі до статей "Чи вияснюється?", "Україна дійде свого", привітання III Всеукраїнському військово-му з'їзду.

Наша українська революція, на жаль, не розвивалась самостійно... — йдеться про те, що Українська національна революція не була самодостатнім явищем; упродовж 1917 р. вона розвивалася в руслі загальноросійських політичних процесів. Так, Центральна Рада виникла після падіння в лютому 1917 р. російського самодержавства та провадила свою діяльність завдяки спробам демократизації Росії. Її найважливіші політичні кроки, зафіксовані в Універсалах, також були реакцією на події в центрі. Перший Універсал з'явився на знак протесту проти відмови Тимчасового уряду задовольнити вимоги УЦР щодо автономії. Третій Універсал проголосив УНР, скориставшись результатами більшовицького жовтневого перевороту.

Розмова з професором М.С.Грушевським [щодо причин приходу німецьких військ на Україну (березень 1918 р.)]

Розмова вперше опублікована в брошурі: Чого прийшли німці на Україну. Офіційні повідомлення, думки, розмови. — К.: Видання Інформаційного бюро М.В.С., 1918. —

С. 4–6. Перше видання брошури вийшло не пізніше 27 березня 1918 р., про що повідомляла газета “Народна воля” (1918. — 27 (14) березня. — № 38. — С. 1–2). Після трьох видань брошури Інформаційним бюро МВС, видавництвом “Відродження” було здійснене четверте, виправлене. Розмова з М.С.Грушевським у всіх виданнях подана без змін. Окрім відповідей М.Грушевського, у видання вміщено: заяву голови Ради народних міністрів В.Голубовича, його телеграму до німецького державного канцлера та відповідь на неї, розмову з представниками німецького штабу в Києві та оповіщення від Української Центральної Ради до громадян Української Народної Республіки. Розмова з М.Грушевським була передрукована в журналі: Вільна Україна. Пам’яті Михайла С.Грушевського в століття з дня народин. — Нью-Йорк. — 1966. — Ч. 52 (жовтень—грудень). — С. 27–28.

Подається за виданням: Чого прийшли німці на Україну? Офіційні повідомлення, думки, розмови. — Видання четверте, виправлене. — К.: Вид-во “Відродження”, 1918. — С. 4–6.

Розмова відбулася після повернення Центральної Ради на початку березня 1918 р. до Києва. В цей час провід УНР, перебуваючи під враженням швидкого звільнення столиці від більшовиків, дещо ідеалізував ставлення Німеччини до України та мету, заради якої вона спрямувала туди своє військо. На першому після повернення засіданні Малої ради 9 березня 1918 р. голова РНМ В.Голубович заявив, що прихід німців “є просто безкорисна допомога дружньої держави” (Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У двох томах. — К., 1997. — Т. 2. — С. 192). Це засідання було присвячене обговоренню конкретних умов перебування військ Німеччини та Австро-Угорщини на території України, які не були виписані на договірному рівні (Там само. — С. 184–189). Цього ж дня була підтримана пропозиція фракції українських есерів про видання спеціальної відозви УЦР до населення, оскільки “прихід німців вніс тривогу в настрої людності” (Там само. — С. 190–191). 11 березня таке оповіщення було прийняте (Там само. — С. 197–198). Детально див.: Пиріг Р.Я. Центральна Рада й німецьке військове командування в Україні: проблеми взаємовідносин (лютий—квітень 1918 р.) // УІЖ. — 2007. — № 2. — С. 47–63. Розмова з М.Грушевським, видана Інформаційним бюро міністерства внутрішніх справ, мала на меті переконати громадську думку, здебільшого негативно налаштовану до приходу німецького війська, у дружніх намірах союзників, до чого, власне, самі керівники держави не мали ілюзій. Див.: Кураєв О.О. Українська проблема у політиці Берліна та Відня у Першій світовій війні (1914–1918). — К., 2006. — С. 240–247; Любинський М. Як прийшли німці // ЛНВ. — Київ. — 1918. — Т. LXXII (грудень). — С. 202–216; Несук М. Драма вибору. Відносини України з Центральними державами у 1917–1918 рр. — К., 1999; Кришина Н.В. Діяльність німецької військової адміністрації в Україні у 1918 році: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — К., 2006.

с. 112 Під час війни німецьке правительтво заходило через інструкторів вчити воєннополонених — українців... — насправді це не була ініціатива німецького уряду. Можна говорити про його підтримку діяльності Союзу визволення України (СВУ) — політичної організації самостійницького спрямування, заснованої в 1914 р. українськими наддніпрянськими політемігрантами. Її метою була незалежна Українська держава, створена внаслідок поразки Росії у війні (див.: Жук А. Як дійшло до заснування Союзу визволення України (Спомини у 20-ліття “Союзу”) / Публікація І.Гирича // Молода нація. — 2002. — № 3. — С. 135–150; Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. — Львів, 2000). Завдяки зусиллям СВУ полонені українці з російської армії були розміщені в окремих таборах, де серед них проводилася відповідна культурно-просвітницька та національно-політична робота. За сприяння німецького та австрійського військового командування у 1918 р. з військовополонених були утворені Сірожупанна та Синьожупанна дивізії, які згодом були переведені в Україну (див.: Срібняк І. Полонені українці в Австро-Угорщині та

Німеччині (1914–1920). — К., 1999). Один з провідників Союзу визволення України Андрій Жук, аналізуючи роз'яснення М.Грушевського, писав, що “Голова Української Центральної Ради прихід німців на Україну пояснював перед суспільністю у викривленому виді” (Жук А. Проф. М.Грушевський і Союз визволення України в роках Першої світової війни // Молода нація. — 2002. — № 3. — С. 131–134). Свою думку А.Жук обґрунтовував хибним висвітленням ролі СВУ у формуванні українських військових частин у таборах військовополонених: “[...] проф. Грушевський своїм представленням справи відношення німців до української справи взагалі, зосібна справи організації українських полків з полонених, власне сам потверджував отой наклеп про німецьку інтригу. [...] Умисно промовчується, що справу державної самостійності України висунула великоукраїнська політична еміграція, зорганізована в Союзі визволення України, в контакт з політичною репрезентацією австрійських українців; що це власне СВУ, добившись, не без великих труднощів і перешкод, дозволу у правительств Німеччини і Австро-Угорщини на ведення культурно-освітньої праці серед полонених, розвинув цю працю на широку скалу, виховавши при участі найвизначніших українських культурних і політичних діячів Галичини і Буковини десятки тисяч свідомих українських громадян з-поміж полонених, з яких були відтак сформовані дивізії українського війська. Заслугою німецького і австро-угорського урядів в цьому ділі було те, що вони дозволяли ту працю переводити і її матеріально спомогали, а військові формації з-поміж полонених обмундирували і при вимарші на Україну озброїли. Взагалі це було суто українське діло, dokonane при чужій допомозі, але виключно в українських, а не німецьких інтересах” (Там само. — С. 132–133). Див. також: *Кураєв О.О.* Українська проблема у політиці Берліна та Відня у Першій світовій війні (1914–1918). — С. 83–105.

Се діялось без порозуміння і волі українських політичних провідників... — Центральною Радою, яку російська громадськість неодноразово звинувачувала у зв'язках з німецькими та австрійськими генеральними штабами, і особисто М.Грушевський, у 1917 р. рішучо відмежувалася від будь-яких контактів з СВУ. «Я спеціально — супроти так добре звісних мені російських інсинуацій — пильно облишав в сій хвилі все, що пахло закордонними зв'язками, і “Союзом визволення”, і всякими такими речами» (див.: *Грушевський М.* Спомини // Київ. — 1989. — № 11. — С. 114–115; див. також.: *Жук А.* Проф. М.Грушевський і Союз визволення України в роках Першої світової війни. — С. 111–134).

Ні кадети та октябристи, що правили Росією в перші місяці після революції... — йдеться про позицію російських ліберальних партій. Більш впливовою була ліволіберальна Конституційно-демократична партія (кадети). Партія парламентського типу до 1917 р. була опозиційною царському уряду, відіграла провідну роль у Тимчасовому уряді, її члени займали керівні державні посади. Програмні вимоги: встановлення конституційного ладу, наділення селян землею за викуп, 8-годинний робочий день. Октябристи були праволіберальною партією, прихильниками конституційної монархії, де монарх залишав за собою владні повноваження, але в союзі з народним представництвом. Партія мала міністерські посади в Тимчасовому уряді. Обидві партії в національному питанні виступали за культурне самовизначення народів при збереженні єдиної Росії.

...ні російські соціалісти-революціонери... — йдеться про позицію найбільш масової і впливової російської партії, яка в 1917 р. налічувала до 1 млн членів. Програма Російської партії соціалістів-революціонерів (есерів) передбачала встановлення демократичної республіки, соціалізацію землі і перехід її до сільських громад. Партія мала міністерські посади в Тимчасовому уряді, який очолював есер О.Керенський. У національному питанні есери декларували федеративну перебудову Росії з широкою автономією для національних регіонів, але в 1917 р. не підтримували національних рухів, відкладаючи вирішення національного питання до Установчих зборів.

Тоді Українське правительство і мусило пригадати собі ті українські полки з воєнополонених, що формувались в Німеччині. Воно рахувало, що обійдеться з своїм

військом з поміччю сих українських полків... — член української делегації у Бресті М.Любинський писав: “Генерал Гофман, бажаючи прискорити наші мирні переговори, часто нам нагадував про 45—70 тисяч полонених, які знаходяться в Германії і можуть по підписанню миру вступити організованою силою на оборону волі України. Пізніше ми — підписуючи мир — мали цю обіцянку на увазі”. Використати військові формування, складені із полонених українців, було набагато прийнятнішим для УНР, ніж спиратися на війська Німеччини. Проте відразу після укладання мирної угоди, маючи на увазі розв’язання стратегічного завдання — поставок з України продовольства і сировини, — німецька сторона інспірувала звернення української мирної делегації за прямою збройною допомогою, а представники української делегації змушені були погодитися “пустити самих німців на нашу землю, принаймні вузькою стежкою нашого північного кордону”. Детально див.: *Любинський М.* Як прийшли німці. — С. 211—216.

...і галицьких січових стрільців... — йдеться про Легіон українських січових стрільців — українську добровольчу військову формування в складі австро-угорської армії в роки Першої світової війни, утворену на заклик Головної української ради та її Бойової управи у вересні—жовтні 1914 р. Складался з 2,5 тис. осіб, воював проти російської армії. Після укладання Брестського миру Легіон УСС у складі австро-німецьких військ здійснив похід у Наддніпрянську Україну. Після проголошення ЗУНР був переведений до Львова і став ядром Української Галицької армії. Детально див.: *Думін О.* Історія Легіону Українських Січових Стрільців 1914—1918. — Львів, 1936; *Репецький С.* Українське січове стрілецтво: Визвольна ідея і збройний чин. — Нью-Йорк, 1956.

...Австрія не похочувала давати стрільців і взагалі під впливом свого громадянства спочатку зовсім відмовлялась від допомоги — причиною складних стосунків між УНР та Австро-Угорщиною було категоричне несприйняття офіційного Відня територіальних домагань української делегації на переговорах у Бресті-Литовському та відстоювання останньою інтересів галицьких українців. Наставляючи українських дипломатів перед їхнім від’їздом до Бреста, М.Грушевський поставив завдання про включення в межі УНР усіх етнічних українських земель, які раніше входили до складу Російської імперії (Холмщини і Підляшшя) та Австро-Угорської імперії (Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпатської Русі). Якщо делегація Дунайської монархії не погодиться поступитися українськими територіями, слід було домогатися створення з них окремого “коронного краю” з якнайширшою автономією. Проте, на думку австро-угорської сторони, будь-які угоди про об’єднання українських земель навіть у складі монархії мали б тяжкі наслідки для Австро-Угорщини. Лише небезпека соціального вибуху в Габсбурзькій монархії через брак продовольства змусили очільника її делегації О.Черніна підписати в Бресті 8 лютого 1918 р. таємну угоду між Австро-Угорщиною та УНР у справі Східної Галичини та Буковини, яка передбачала, що “австрійський уряд пропонує обома палатам Державної ради проект закону, силою якого ті частини Східної Галичини, де переважає українське населення, будуть відділені від королівства Галичини і злучені з Буковиною в один суцільний коронний край” (див.: *Українська Центральна Рада.* Документи і матеріали. — Т. 2. — С. 150—151). Див. також: *Гошуляк І.Л.* Питання соборності українських земель на Брест-Литовській мирній конференції // *УІЖ.* — 2004. — № 2. — С. 15—31; *Держалюк М.С.* Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917—1922 роках. — К., 1998. — С. 42—44; *Кураєв О.О.* Українська проблема у політиці Берліна та Відня у Першій світовій війні (1914—1918). — С. 230—247; *Попик С.* Українці в Австрії 1914—1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. — Київ; Чернівці, 1999. Австро-Угорщина виявилася єдиною державою, яка так і не ратифікувала Брестського миру з Україною. Урядовці Габсбурзької монархії не бажали виконувати положення таємних протоколів щодо створення “коронного краю” та прилучення до України Холмщини і Підляшшя. Не вдалося домогтися хоча б часткової реалізації умов Брестського договору щодо територіальних питань на західних кордонах України

і дипломатам гетьмана П.Скоропадського (див.: *Солдатенко В.* Зовнішньополітичний курс гетьманської держави П.Скоропадського // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. — К., 2002. — С. 122–126).

...правительство наше попросило немецкое правительство подати свое войско на Украину... — 9 лютого (27 січня) 1918 р. делегація УНР звернулася з відозвою до німецького народу в справі надання військової допомоги: “Німецьке військо, що загрожує фронтові нашого північного ворога, досить велике, аби допомогти нам і оборонити своїм втручанням наші північні кордони від дальшого наступу ворога”. Подібна відозва була скерована і до народів Австро-Угорщини, Туреччини та Болгарії. Будучи зацікавленою в реалізації економічних умов Брестського миру, німецька сторона зобов’язалася протягом трьох місяців допомогти очистити Україну від більшовицьких формувань. Незабаром до цього приєдналася й Австро-Угорщина. Військова конвенція УНР з Німеччиною та Австро-Угорщиною була укладена 18 (5) лютого 1918 р. (див.: *Любинський М.* Як прийшли німці. — С. 211–216; Протокол переговорів між представниками Центральної Ради і представниками німецького та австрійського урядів, прийнятий в цісарському і королівському міністерстві 18 (5) лютого 1918 р. // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 2. — С. 156; Україна: Хроніка ХХ століття. Довідкове видання. Рік 1918. — К., 2005. — С. 69). 23 (10) лютого 1918 р. Рада народних міністрів УНР звернулася з відозвою “До всієї людності Української Народної Республіки”, в якій повідомлялося про прийняття Україною військової допомоги “від нині дружніх держав — Німеччини і Австро-Угорщини” (Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 2. — С. 160–161). Детально див.: *Кураєв О.О.* Українська проблема у політиці Берліна та Відня у Першій світовій війні (1914–1918). — С. 230–247.

В интересах Германии, щоб Україна була самостійна і сильна... — помилковість цього твердження стала очевидною 29 квітня 1918 р. Німцям Україна була потрібна передусім з економічних інтересів — як джерело постачання продовольства та сировинний придаток. У пізніших своїх працях, зокрема статті “По шкоді” (ЛНВ. — 1918. — Т. LXXII. — Кн. XII. — С. 233–243), М.Грушевський змушений був визнати і відверто написати: «Коли [Центральну] Раду німці, кінець кінцем, розігнали, то тим самим з неї знято всяке підозріння в спільництві з ними; очевидно, вона “кликала” німців не для того, чим вони в дійсності зайнялись на Україні». Член УЦР М.Галаган у своїх споминах згадував: “Ми не мали змоги силою змусити німців шанувати не на словах, а на ділі суверенність УНР” (*Галаган М.* З моїх споминів. — К., 2005. — С. 343–346). Див. також: *Дмитришин В.* Повалення німцями Центральної Ради у квітні 1918 року: нові дані з німецьких архівів // Політологічні читання. — 1998. — № 1. — С. 104–121).

Установчі збори чи парламент?

Вперше опублікована в газеті: Народна воля. — 1918. — 16 (3) березня. — № 30. — С. 1. Підпис: *М.Грушевський*. Автор помістив статтю в збірці: На порозі Нової України: Гадки і мрії. — К., 1918 (розділ “Самостійна Україна”. — С. 86–88) з незначними виправленнями. Передрук: *Грушевський М.* На порозі Нової України. Статті і джерельні матеріали / Редакція і вступна стаття Любомира Р. Винара. — Нью-Йорк; Львів; Київ; Торонто; Мюнхен, 1992. — С. 77–79.

Подається за публікацією в збірці: На порозі Нової України: Гадки і мрії. — К., 1918. — С. 86–88.

Стаття присвячена гостродискусійному питанню політичного життя УНР після повернення Центральної Ради до столиці в березні 1918 р., яке стосувалося долі Українських Установчих зборів. За законом УЦР від 11 та 16 листопада 1917 р., вибори були призначені на 27 грудня 1917 р. Через несприятливі політичні обставини їх проведення розтяглося на весь січень та початок лютого 1918 р. На момент, коли стаття була в роботі, Центральна

З М І С Т

	с. текстів	с. ком.
<i>В.Верстюк. ДОБА ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ В ПУБЛІЦИСТИЧНІЙ СПАДЩИНІ</i>		
<i>М.ГРУШЕВСЬКОГО</i>	V	
<i>С.Панькова. ВІД УПОРЯДНИКА</i>	XVII	
Розділ I. СТАТТІ ЗІ ЗБІРКИ “ВІЛЬНА УКРАЇНА” ТА ІНШІ ПУБЛІКАЦІЇ		
ПОЧАТКОВОГО ПЕРІОДУ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ		
(19 березня—15 квітня 1917 р.)	1	279
[Промови на українській маніфестації у Києві 19 березня 1917 р.]	3	279
[Звернення] “До українців — професорів і преподавателів вищих шкіл”		
[21 березня 1917 р.]	5	280
Велика хвиля	6	281
З старого і нового	8	284
На Всеукраїнський з’їзд!	11	285
Повороту нема.	13	286
Від слова до діла!	15	288
Народностям України	18	290
По Українським національним з’їзді, 6—8 квітня.	20	291
Чи Україна тільки для українців?	23	293
Розділ II. ІНФОРМАЦІЙНІ СТАТТІ, ПРОМОВИ, ЗВЕРНЕННЯ		
ТА ПРИВІТАННЯ (травень 1917 р.—квітень 1918 р.)	25	294
[Звернення] “До товаришів-українців” [5 (18) травня 1917 р.]	27	294
Кінець старому лукавству	28	295
Тимчасовий український уряд	30	296
[Промови на I Всеукраїнському селянському з’їзді у Києві		
28 травня (10 червня), 2 (15) червня 1917 р.]	33	297
Від голови Центральної Ради проф. М.Грушевського [Відкрита заява начальнику		
Київської військової округи К.Оберучеву щодо умов формування українського війська,		
2 (15) червня 1917 р.]	34	299
Велике діло	35	301
[Промова на II Всеукраїнському військовому з’їзді		
5 (18) червня 1917 р.]	37	302
Що воно?	38	303
Від голови Центральної Української Ради проф. М.Грушевського [Відповідь начальнику		
Київської військової округи К.Оберучеву на його публікацію “По поводу		
письма г.Грушевского”, 8 (21) червня 1917 р.]	40	304
[Промови на українській маніфестації при урочистому оголошенні I Універсалу		
Української Центральної Ради, 12 (25) червня 1917 р.]	42	305
[Доповідь про державний лад України на підставі вимог життя і теорії державного		
права, проголошена на З’їзді українських правників 13 (26) червня 1917 р.]	43	306
Треба ясніше!	44	307
Чи вияснюється?	47	308
Відродини “Л[ітературно]-н[аукового] вістника”	49	310
В сімдесяті роковини Кирило-Методіївської справи	51	310
[Промови на засіданні Ради військових депутатів з нагоди проголошення		
II Універсалу Української Центральної Ради, 3 (16) липня 1917 р.]	56	316
Чорна пляма	57	317
Україна дійде свого!	58	318
Промова М.С.Грушевського від імені українських організацій, проголошена 10 вересня		
[1917 р. на З’їзді народів у Києві].	60	320
Вільний союз	64	321

Мусимо взяти на розум	65	322
Важна хвиля	66	323
[Привітання III Всеукраїнському військовому з'їзду, 21 жовтня (4 листопада) 1917 р.] . . .	68	324
Проект української Конституції	69	325
[Промова на засіданні Малої ради перед оголошенням III Універсалу Української Центральної Ради, 7 (20) листопада 1917 р.]	74	326
Рятуймо Російську Федерацію	75	327
Час настав	76	327
Новий поділ України	77	328
[Промова на З'їзді рад селянських, робітничих і солдатських депутатів України, 6 (19) грудня 1917 р.]	81	329
[Промова на заключному засіданні Восьмої сесії Української Центральної Ради, 17 (30) грудня 1917 р.]	82	329
Велике Різдво	84	331
[Промова при оголошенні IV Універсалу Української Центральної Ради на засіданні Малої ради, 12 (25) січня 1918 р.]	85	332
Великий обов'язок	86	333
Мир землі нашій!	88	333
Очищення огнем	89	335
Український герб	92	337
Українська самостійність й її історична необхідність	96	338
Новий час	98	339
Про монетну українську одиницю	101	340
Повороту не буде!	105	341
За Холмщину	107	342
Вогні й бурі	110	344
Розмова з професором М.С.Грушевським [щодо причин приходу німецьких військ на Україну (березень 1918 р.)]	112	345
Установчі збори чи парламент?	114	349
Промова в Ц[ентральній] Раді 15-го березня 1918 р. при ратифікації мирного договору . .	116	351
Промова під Центральною Радою на похороні січовиків студентського куреня 19 березня [1918 р.]	121	353
[Промова на засіданні Малої ради, присвяченому першим роковинам Української Центральної Ради, 20 березня 1918 р.]	122	355
[Промова на київському губернському земському зібранні, 7 квітня 1918 р.]	126	356
"Святі права"	127	356
Промова голови Ц[ентральної] Р[ади] проф. М.С.Грушевського, виголошена на Київському селянському повітовому з'їзді 7 квітня [1918 р.]	130	358
Стара історія	131	358
Розділ III. ПРАЦІ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ТА ПРОСВІТНИЦЬКОГО ХАРАКТЕРУ (квітень 1917 р.—квітень 1918 р.)	135	360
Якої ми хочемо автономії і федерації	137	360
Хто такі українці і чого вони хочуть	152	363
Звідки пішло українство і до чого воно йде	166	365
Українська Центральна Рада й її Універсали: Перший і Другий	181	368
Україна і Росія	203	372
На порозі Нової України: Гадки і мрії	225	377
Історія й її соціально-виховуюче значіння	267	
КОМЕНТАРІ	279	
ПОКАЖЧИК ІМЕН	382	
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК	396	
ПОЯСНЕННЯ СЛІВ	404	

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 4. Книга I

Серія “Суспільно-політичні твори
(доба Української Центральної Ради
березень 1917—квітень 1918)”

Редактор *Л.Веремієнко*
Художнє оформлення *С.Іванов*
Технічний редактор *С.Довба*
Коректори *Б.Павлів, О.Тростянчин*

Здано на складання 15.01.2007. Підп. до друку 25.07.2007. Формат 70х100^{1/16}.
Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк. Умовн. друк. арк. 34,83.
Умовн. фарбовідб. 35,63. Обл.-вид. арк. 27,0. Наклад 5000 прим.
Свідощтво держ. реєстру: серія ДК № 2980. Вид. № 16. Зам. 339-7.

Державне підприємство “Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
www.dsv-svit.lviv.ua; e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Друк на ВАТ “Львівська книжкова фабрика “Атлас”
75005 м. Львів, вул. Зелена, 20

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.;
Голов. ред. П.Сохань. — Львів: Світ, 2002 —
Т. 4. Кн. I: Серія “Суспільно-політичні твори (доба Української
Центральної Ради березень 1917—квітень 1918)”. — 2007. — 432 с.
ISBN 978-966-603-223-5; 978-966-603-499-4 (т. 4, кн. I)

Перша книга четвертого тому 50-томного зібрання праць М.Грушевського продовжує серію суспільно-політичних творів і вміщує публіцистичний доробок видатного історика й державного діяча доби Української Центральної Ради. Статті, промови та звернення М.Грушевського, видрукувані на сторінках періодичних видань упродовж березня 1917 р.—квітня 1918 р., а також ширші праці, що вийшли окремими брошурами, стали вагомим внеском у розробку концепції Української революції та залишилися важливим джерелом для вивчення й осмислення бурхливих поточних подій зазначеного історичного періоду.

Видання розраховане для науковців та всіх, хто цікавиться історією України.

ББК 63.3 (4 УКР)

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-499-4 (т. 4, кн. I)